

Слово від редакції

DOI 10.33287/11214

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ: РИНКОВІ АСПЕКТИ

UKRAINIAN EDUCATION SYSTEM: MARKET ASPECTS

Олена Корчинська

Докт. екон. наук, завідувачка маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, редактор тематичного випуску «Вісника Академії праці, соціальних відносин і туризму»

Olena Korchynska

Dr. Sc. in Economics, Head of the Department of Marketing, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Editor of the special issue, Journal of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism

 orcid.org/0000-0003-2822-5634

 mark-chair@socosvita.kiev.ua

Основним рушієм економічного розвитку країни є людський капітал, у формуванні якого ключова роль належить освіті. Звісно - освіті сучасній, що відповідає найкращим світовим стандартам якості. Саме під час освіти формуються компетентності, що визначають рівень кваліфікації спеціалістів, забезпечуючи їхні конкурентні переваги на ринку праці. Дійсно, чим вища освітня підготовка, тим вищий рівень заробітної плати і менший ризик втратити роботу та опинитися серед безробітних. Освічені люди швидше і краще адаптуються до нових умов праці, нових технологій, активно застосовуючи досягнення науково-технічного прогресу в своїй практичній діяльності. Освічені люди краще розуміють і цінують демократичні надбання, здатні активно їх відстоювати. Без перебільшення, можна стверджувати, що освіта - важливий чинник формування людського капіталу як основи розвитку економіки й демократичного суспільства, в цілому.

В умовах ринкової економіки система освіти значною мірою визначається станом розвитку ринку освітніх послуг, який, як і будь-який інший ринок, характеризується певною кон'юнктурою, що відображає найважливіші ознаки, риси, показники, що характеризують поточний і перспективний стан ринку, відображає економічну ситуацію, яка складається на ньому, характеризується рівнями попиту, пропозиції, динаміки цін тощо.

Головними суб'єктами, що формують попит на освітні послуги, виступають здобувачі освіти, або їх батьки чи особи, які їх замінюють. Протягом 1990-2017 рр. кількість здобувачів освіти постійно зменшувалась. Так, за даними Державної служби статистики України кількість дітей у дошкільних закладах України становила у 2017 р. 1,3 млн, або на 1,1 млн менше, ніж у 1990 р., тобто відбулося зменшення майже на половину (46 %). Найбільше скорочення чисельності учнів відбулося у професійно-технічній

освіті – з 643 тис. учнів у 1990 р. до 269 тис. - у 2017р. , тобто більше ніж на половину (58 %) ; у середній освіті кількість учнів також значно скоротилася (45%) з 7,1 млн. у 1990 до 3,9 млн. у 2017 р. Основною причиною зменшення кількості є падіння народжуваності у попередні роки, зокрема 1990-ті. За цей же період кількість студентів у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації зменшилася на 548 тис. осіб (більше ніж у три рази), у той час як у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації - кількість студентів збільшилася на 448 тис. і становила 1330 тис. осіб.

Відповідно, кількість студентів на 10 тис. населення становила 363 особи, або 3,63 % від населення України. Цей показник знаходиться на рівні розвинених країн світу. Так, у США кількість студентів становить 3,7 % населення країни, у Франції - 3,9, Німеччині - 3,2%, Японії - 2,8% (за даними ЮНЕСКО).

За даний період часу відбуло значне зростання осіб, які бажають отримати науковий ступень. Так, кількість аспірантів збільшилася на 12,6 тис. осіб (або майже у два рази), докторантів – на 1,3 тис. осіб (або майже у 3,5 рази).

Таким чином, за кількісними показниками Україну можна віднести до країн з потужною системою освіти. Водночас аналіз якісних показників показує на існування серйозних проблем у цій сфері. Це, перш за все, підтверджується результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Так, у 2019 році високий рівень знань з української мови і літератури мали лише 12,2% тих, хто здавав цей тест, майже 16 % - не змогли пройти цей тест, лише 17 осіб на всю Україну отримали максимальний бал (200). Щодо математики, то відсоток тих, хто не здав його становив 19%, тобто кожен п'ятий учасник тесту не зміг його виконати [1].

Другими за важливістю суб'єктами економічних відносин у сфері освіти, які формують пропозицію освітніх послуг, є заклади освіти. Кількість дошкільних навчальних закладів в Україні у 2017 р. порівняно з 1990 р. зменшилась майже на 40 % і становила 14,9 тис. Кількість дітей у таких закладах у розрахунку на 100 місць зросла зі 107 у 1990 р. до 112 у 2014 р. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів у 2017 р. зменшилась у порівнянні з 1990 р. на 5,6 тис або на 25 %. При зменшенні кількості учнів за цей же період майже на 40 % можна констатувати той факт, що доступність загальної середньої освіти в Україні в основному задовільна. Відбулося скорочення кількості й професійно-технічних навчальних закладів – на 39%, з 1246 у 1990 р. до 756 - у 2017 р.[2].

Водночас кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за вказаний період зросла майже удвічі і станом на 2018 рік становила 289 одиниць. Збільшилась і кількість організацій, що мають аспірантуру і докторантуру.

На всіх рівнях освіти домінують заклади державної і комунальної форм власності, які економічну діяльність здійснюють як бюджетні установи. Зважаючи на незадоволений попит на дошкільну освіту, а також на незадоволення громадян країни якістю середньої освіти, можна зробити висновок, що кількість і питома вага приватних навчальних закладів, перш за все у дошкільній та загальній освіті, в Україні в умовах ринкової економіки не відповідає потребам населення.

Кількість працівників освіти з-поміж зайнятого населення України займає одне із провідних місць серед видів економічної діяльності – близько 9 %. Це перевищує показники як у цілому по країнах ЄС, так і окремих країн, зокрема Німеччини, Італії, Польщі. Разом з тим показники зайнятості молоді в освіті у є одним із найнижчих серед усіх видів економічної діяльності – 23,9 % проти 32,0 % у цілому по Україні та проти 32,5 % у промисловості [2]. Натомість показник кількості працюючих пенсіонерів в освіті (у відсотках до облікової кількості штатних працівників) є одним із найвищих серед видів економічної діяльності – 21,9 % проти 17,2 % у цілому по країні, 17,0 % у промисловості.

Одна з причин, що обумовлює таку ситуацію, пов'язана із достатньо низьким рівнем заробітної плати у сфері освіти. Так, середньомісячна заробітна плата штатних працівників освіти України є нижчою за середню за видами і підвидами економічної діяльності і за розмірами поступається більшості з них. Водночас у розвинутих країнах середня зарплата освітян перевищує середню заробітну плату за видами економічної діяльності.

Отже, економічний стан освіти в Україні характеризується суттєвою незбалансованістю. Ключовою проблемою економічних відносин у сфері освіти України є невідповідність діючого економічного механізму засадам ринкової економіки. Як і за часів планової радянської економіки, державні кошти на освіту виділяються на «утримання державних і комунальних навчальних закладів», а не на оплату вироблених і наданих закладами освіти конкретних видів освітніх послуг з урахуванням їх якості. Перш за все, такий механізм фінансування освітньої діяльності обмежує громадянам України можливість здобувати освіту за державні кошти за своїм вибором у навчальних закладах незалежно від місця їх розташування та форм власності і, отже, позбавляє можливості впровадити на практиці принцип «гроші ходять за здобувачем освіти». Крім того, чинний механізм фінансування освіти не дає змоги впровадити такий інструмент підвищення ефективності економічної діяльності, як конкуренція між закладами освіти, у результаті якої заклад освіти як суб'єкт господарювання може отримати додаткові кошти за більш якісні результати своєї освітньої діяльності.

Все вище зазначене обумовлює нагальну потребу в удосконаленні системи освіти в Україні, яке має здійснюватися у напрямках підвищення якості освітніх послуг і посилення зв'язку між ринком освітніх послуг та ринком робочої сили. Освіта має стати запорукою високої якості життя в умовах постійних змін в економіці та суспільства, робити внесок у формування людського капіталу, слугувати дієвим інструментом економічного зростання та демократичного розвитку нашої країни.

Огляд матеріалів цього номеру

Відкриває поточний номер рубрика «Дослідження проблем конкурентоспроможності», що об'єднує статті *Ірини Альошиної* та *Ліни Артеменко* і *Марини Пічугіної*. Стаття Ірини Альошиної «Міжнародна конкурентоспроможність фінансового сектору України» презентує результати наукового дослідження 20 європейських країн за допомогою програмного середовища EViews 10.0. На основі проведеного аналізу представлено економетричну модель конкурентоспроможності фінансового сектору країни залежно від індикаторів зовнішнього середовища та індикаторів банківської системи. Застосовуючи розроблену модель, автор здійснила прогноз рівня конкурентоспроможності фінансового сектору України на 2019 рік. Отримані результати свідчать про те, що за таких низьких позицій у рейтингу конкурентоспроможності фінансового сектора України буде дуже важко отримати позитивні ефекти в глобальних інтеграційних процесах та ефективно реалізувати існуючий економічний потенціал.

У статті *Ліни Артеменко* і *Марини Пічугіної* «Вища освіта в Україні: інституційні деформації» охарактеризовані інституційні деформації вітчизняної системи вищої освіти. Автори детально зупиняються на ролі освітньої складової в інноваційному розвитку та конкурентоспроможності України та країн ЄС. Піднімається також питання корупції у системі освіти, що є одним з визначальних факторів деформацій у цій сфері.

Наступна рубрика присвячена вивченню механізмів забезпечення сталого розвитку, яка представлена статтею *Оксани Мороз* «Інноваційні механізми регулювання національних планів розвитку». У статті детально розглядається передовий зарубіжний досвід щодо регулювання досягнення цілей національних політик і планів розвитку, зокрема у сфері енергетики, із мінімальними витратами. Автор аналізує сильні та слабкі сторони різних документів міжнародних організацій дотичних до даної теми. Обґрунтовуються головні принципи підготовки та управління національними планами імплементації.

Стаття колективу авторів, у складі *Олени Корчинської*, *Оксани Жук* та *Анни Півторак* «Ринок праці України: теоретичні та практичні аспекти» піднімає актуальні питання щодо ринку праці в Україні й представлена у рубриці «Дослідження соціально-економічних основ праці». Автори наводять різні теоретико-методологічні підходи до вивчення понять «ринок праці» та «регулювання ринку праці», детально зупиняючись на їхніх особливостях. Виходячи з проведеного аналізу, авторами обґрунтовані

основні принципи державного регулювання ринку праці. У статті представлений детальний аналіз сучасного стану ринку праці в Україні та виявлені основні проблеми, характерні для даного типу ринку.

Завершує добірку статей рубрика «Дослідження питань місцевого самоврядування», яка містить три статті. У статті *Олени Майданник* і *Юрія Оніщика* «Правові аспекти завершення реформи місцевого самоврядування в Україні: добровільне об'єднання територіальних громад або примусовий шлях» розглядаються проблеми, які виникли на завершальному етапі реформи місцевого самоврядування в Україні, пов'язані з необхідністю стимулювання процесу добровільного об'єднання громад, а також досліджується можливість застосування процедури примусового утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні. Детальний аналіз законодавчих актів стосовно даного питання та вивчення практики здійснення місцевого самоврядування дало підстави авторів стверджувати, що існує необхідність пошуку нових механізмів утворення ОТГ.

Стаття *Ярослава Журавеля, Олени Майданник, Олександра Риженка* «Встановлення місцевих податків і зборів об'єднаними територіальними громадами: сучасний стан та перспективи розвитку правового регулювання» піднімає питання формування місцевих податків і зборів національної системи місцевого оподаткування. Автори виявлено колізії норм законодавства України щодо встановлення місцевих податків і зборів, наслідком чого є недосконалість механізму правового регулювання у цій сфері функціонування територіальних громад. Наголошується, що всупереч задекларованій ідеології створення та розвитку об'єднаних територіальних громад, правове регулювання цих питань є не достатньо розвиненим та упорядкованим, що створює проблеми у практичній реалізації ідеї децентралізації в аспекті функціонування об'єднаних територіальних громад.

Закриває поточний випуск стаття *Тетяни Семигіної* «Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання», яка присвячена аналізу ключових новел законодавчого акту 2019 року про соціальні послуги. У статті окреслені виклики, що постають перед територіальними громадами з огляду на потребу забезпечити виконання нового законодавства в умовах процесів децентралізації.

Отже, поточна добірка наукових публікацій відображає актуальні проблеми у різних сферах господарської діяльності та відбиває розмаїття наукових підходів до їх дослідження й розв'язання. Ми сподіваємося, що представлені у даному випуску матеріали сприятимуть розвитку методології економічних, правових та інших наукових досліджень та вирішенню актуальних теоретичних та практичних проблем сьогодення.

Джерела інформації

1. Офіційний сайт Українського центру оцінювання якості освіти. URL: <http://testportal.gov.ua/statystychni-dani/>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>